

**HELLENİSTİK-ROMA DÖNEMİ PHRYGİA PAROREİA'DA
DİNİ YAPI¹**Gülseren MUTLU²**Öz**

Antik Dönem’de Din kavramı, toplumların siyasi oluşumlarında önemli bir etkidir. Toplumların dini olguları, eskiden gelen inançları ve bu inançlarla ilgili araç ve gereçleri nesilden nesile aktarılmıştır. Paroreia, bölge kültürlerinden etkilendiği gibi, zaman zaman da bölgeye gelen kültürleri etkilemiş, dini olguları ile kendine özgü bir yapı ortaya koymuştur.

Yazılı belgelerden adak taşları, arkeolojik kalıntılardan kült malzemeleri ve nümüzmatik verilerden elde edilen bilgiler değerlendirildiğinde, bölgede dini özellikleri yansıtan başlıca kültler Ana Tanrıça Kybele, Ay Tanrısı Men ve Zeus’tur. Sultan Dağı’nın her iki yanındaki ovada “ölümsüz tanrı” olarak Men inancı bölgede en yaygın tapınım alanına sahip kültürdür.

Paroreia’da mevcut olan bu yapı, günümüzde Antiocheia’ya yapılan dini ziyaretlerle de önemini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Antik Dönem-Paroreia- Ana Tanrıça Kybele-Ay Tanrısı Men- Zeus

**THE PHRYGIA PAROREIA RELIGIOUS IN HELLENISTIC-ROMAN
PERIOD****Abstract**

Religion is an important factor in political compositions of societies in Ancient Period. Religious notions, old beliefs and equipment related to these beliefs are passed down through generations. Paroreia was not only affected from regional cultures but also affected the incoming cultures to the region, introducing a unique structure with its religious facts.

When the altars from written documents, cult materials from archaeological remains and information obtained from numismatics data have been evaluated, it is seen that the major religious cults in the region reflect the characteristics of the Mother goddess Kybele and the Moon God Men and Zeus. Belief of Men as the “immortal god” is the cult having the most common worship area in the plains each side of the Sultan Mountain.

This structure, which is present in Paroreia, has also proven its importance through religious visits to Antiocheia.

¹ Bu çalışma “Antik Dönem’de Phrygia Paroreia”(Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015) isimli doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır

² Dr. Gülseren MUTLU, MEB, e-posta: mutlu_gulseren@hotmail.com

Key Words: *Ancient Period, Paroreia, Mother Goddess Cybele, Lunar Deity Men, Zeus.*

Din, Antik Dönem’de toplumların bir arada yaşama ve bilinmeyen doğa olayları karşısında yüce bir güce sığınma ihtiyacından doğmuş olup, toplumların siyasal oluşumlarını hızlandıran önemli bir etkidir (Childe, 1978: 87-94).

Yüzyıllar boyunca bir kültüre sahip olmuş daha sonra bir takım sebeplerle başka bir kültüre geçmiş insan topluluklarının gerek bu geçişte, gerekse geçişten yıllar sonrasında bile eski kültürleri ile ilgilerini hemen kesmedikleri, ona ait bazı unsurları olduğu gibi, bazı unsurları ise yeni kültürün kalıplarına uydurarak devam ettirdikleri bilinen bir gerçektir (Günay, 1999: 179). Bu durum toplumların dini yapılarının şekillenmesinde de bu şekilde olmuştur. Hatta çağdaş kültürlerde bile eski inançların izleri yadsınamaz bir olgudur. Çalışma bölgemiz olan Phrygia Paroreia, toplumların gelenek, görenek ve törenleri, sözlü ve yazılı nesilden nesile geçen kültür kalıntıları, eskiden gelen inançları ve bu inançla ilgili araç ve gereçlerin izlerini taşımakla birlikte çevre bölgelerden ayrılan dini olguları ile kendine özgü bir yapı ortaya koymaktadır. Bu yapının ortaya çıkarılması amacı ile yapılan çalışmamızda, antik kaynak olarak Strabon temel alınmıştır. Bölgede arkeolojik malzeme olarak başta sikkelerden yararlanılmıştır. Bunun yanında bölgedeki arkeolojik kaynaklardan olan kültler ve bu kültlere ait tapınaklar ele alınmıştır. Yazılı kaynaklardan elde edebildiğimiz filolojik belgelerin yetersiz olması sebebiyle, adak taşları ve yazıtlar üzerindeki tanrı isimleri bu anlamda yararlandığımız kaynakları oluşturmaktadır.

Strabon tarafından “İç Batı Anadolu Eşiği” olarak tanımlanan (Strabon, XII. 1. 3; Strabon, XII. 8. 13) yüksek platoların oluşturduğu sahada yer alan Paroreia (Çetik, 1985: 13, 35, 38), Anadolu’nun merkez platolarından biridir. Phrygia’nın bir bölümü olan Phrygia Parōreia (Strabon, XII. 8. 13); batısında Holmi kenti (Çay) (Diodoros, 14-19) bulunan, doğusunda Laodikeia Katakekaumene’ye (Ladik) (Calder, 1956: 1-20) kadar uzanan doğudan batıya Sultan Dağı eteklerinin her iki yanında uzanan geniş ova olarak tanımlanmaktadır. (Strabon, XIV. 2. 29).

Paroreia’da dinsel hayatın kökenleri Neolitik Dönem’e uzanmaktadır (Özsait-Özsait, 1997: 2; Erzen, 1953: 7). Anadolu’da tanrıların ve insanüstü tüm güçlerin otağı olan dağlar yüceltilmiş olduğu için, Anadolu insanına egemen olan Dağ Tanrıçası olan Ana Tanrıça’ya Neolitik Dönem’den beri saygı duyulmuştur (Işık, 1999:

Hellenistik Roma Dönemi Phrygia Paroreia Dini Yapı

21). Dağlık bir bölge olan Paroreia, Ana Tanrıça inancının en güzel örneklerini taşımaktadır. Paroreia'nın doğu sınırında komşusu olan Konya Çatalhöyük ve bölgenin güneyinde Göller Bölgesi olmak üzere birçok yerleşmede bu inanç görülmüştür. İnancı tek tanrıda birleştiren Phrygler, Hititlerin "bin tanrılı" Anadolu pantheonundan, tüm tanrıların ve insanların anası Yunan tanrıçaları olarak bildiğimiz "Anadolu Bacılarının" da anası olan tanrıçaya, "Ana" diğer bir deyişle "Matar" demişlerdir. Ana Tanrıça Kybele (Bkz. Resim 1), bölgenin farklı yerlerinde tüm tanrıların anası olarak farklı isimlerle birçok tanrıçaya bölünmüştür (Işık, 2012: 50). Anadolu'nun merkezinde etkili olan Phryg kültürü, Paroreia'da inanç konusunda önemli etkili olmuştur (Mitchell, 1994: 147).

Demir Çağ'ın (M.Ö. 800) başlarında kültürel etkiler nedeniyle Phryg açık hava tapınım alanlarında yapılan dinsel törenlerin içeriği ve yerine getiriliş şekli hakkında tam bilgiye sahip olamamak da, ağırlıklı olarak, Phrygler'in Ana Tanrıça'sı Kybele'nin kimliğine tapınım, doğanın doğurganlığı ve bereketine yönelik törenlerin mevcut olduğu söylenebilir. (Bkz. Resim 1) Varlığını ve geleceğini toprağa bağlayan Phryg halkı için doğanın bereketi ve bolluğu için tanrıçaya bu anıtların önünde yapılan dualar, sunulan adaklar kesilen kurbanlar dini törenlerin en önemli bölümünü oluşturmaktadır (Sivas, 2007: 319). Günümüzde Kybele'nin yer aldığı kaya anıtları aşınmış olduğu için ayrıntılar çoğunlukla kaybolmuştur (Işık, 2012: 50).

Resim-1. Phrygler-Kybele (Elif Ersoy, Ana Tanrıça Kültü, Anadolu Aydınlanma Vakfı, s. 6).

Hellenistik Dönem Büyük İskender'in gelişiyle birlikte, Yunan dünyasıyla kültürel anlamda, bilinen bir ilişkiye başlanmasıyla, Ay tanrısı Mēn, Ana Tanrıça Kybele gibi bazı tanrı ve tanrıçalar bu değişime karşı varlıklarını sürdürürlerken, Yunan isimli ve ikonografyalı tanrıların ön plana çıktığı da görülmüştür (Schwertheim, 2009: 29).

Antik Dönem’de kültlerin aynı zamanda siyasi bir boyuta sahip oldukları bildirilmiştir. İskender fethettiği bölgelerde, sadece askeri gücünün varlığı ve kazanılan zaferleri geniş bölgeleri birleştirmek için yeterli olmadığında, başarılarındaki insanüstü özellikleri, kendisini tanrısallaştıran törenlerle kabul ettirmiş, kendi adına heykel diktirmiş ve artık hükümdarın tanrısallaştırılması durumu ortaya çıkmıştır. Bu durum Anadolu halkında hükümdara minnettarlığını, hükümdarın merhametine sığınma anlayışıyla bağdaştırıldığı gibi, hükümdar için de gücünü gösterme ve pekiştirme aracı olarak ortaya koymuştur. Bu durum Hellen hükümdarlarınca da kendilerine ve ailelerine adanmış kültleri bütün krallığa yerleştirme olarak yansıtılmıştır (Schwertheim, 2009: 60-84). Sultan Dağları’nın güneyinde Antiocheia’da (Yalvaç) (Levick, 1967: 42-45; Belke-Mersich, 1990: 185-88; Mitchell- Waelkens, 1999: 5), güçlü bir varlık sürdüren Attaloslar Krallığı Dönemi’nde de, Ana Tanrıça’nın tapınakları sayesinde güçlü politik bir etki oluşturulmaya çalışılmıştır (Mitchell, 2002: 321).

Roma Dönemi Paroreia’da İmparator tapınaklarının en önemlilerinden biri olan (Winter, 1997: 67) Augustus Tapınağı, Antiocheia’nın güney-doğusunda kente hakim en yüksek tepede yer almaktadır (Turani, 1995: 92). İmparator Augustus tarafından Roma’nın dil ve uygarlığının, bu kolonilerde yayılmasını amaç edinen bir takım uygulamalar ile özellikle eyaletlerde devam eden Hellen etkisi azaltılarak Roma etkisi daha etkin hale getirilmiştir (Winter, 2002: 75). Bu uygulamalarla Paroreia’da Roma İmparatorluk Kültü’nden bahsedilmekte olup, yeterli bilgi bulunmama ile birlikte Antiocheia’da bu kültürün başlangıcı M.S. 50’lere dayandırılmaktadır. (Gelsenkirchen, 2002: 65-66; Thomas, 2002: 92).

Roma Dönemi’ne ait eserlerin yer aldığı, Roma mimari yapı özelliklerinin belirgin olduğu Antiocheia’da, Augustus Tapınağı’nın yapımı esnasında tapınağın yer aldığı kayalık alanda Kybele Kültü ile ilgili bazı yapılara da rastlanılmış olup, bu tapınakta yerli halk için önemli olan Kybele Kültü ve onun özellikleri de vurgulanmak istenmiştir (Robinson, 1924: 442). Bugün sadece doğal kayanın yontulmasıyla oluşturulmuş 3.50 m. yükseklikteki podium sağlam kalabilmiştir. 50 m. çapında, yarım daire planlı portik içinde yer alan, korint düzenli ve prostylos planlı tapınağın genel ölçüleri 14.20x27.95 m.’dir. Merkezi kısmında, taban altında 4.50x7.75 m. ölçülerinde bir altyapı veya mahzen vardır. Ahşap bir merdivenle inildiği düşünülen bu mahzenin büyük olasılıkla adak eşyalarının

Hellenistik Roma Dönemi Phrygia Paroreia Dini Yapı

saklanması kullanıldığı veya Aizanoi Zeus Tapınağı'nda olduğu gibi Kybele Kültü'yle ilgili olduğu düşünülmüştür (Naumann, 1991: 65vd).

Phrygia Parōreia'da gelişmiş olan bu kırsal kültler, yeni kurulmuş Roma Dönemi kentlerinde de kabul görmüştür. Bunlardan en başarılısı olarak düşünülen Ana Tanrıça'nın yerel tapınağı merkez platoda Laodikeia Katakekaumene (Ladik) (Calder, 1956: 1-20) yakınında Sızma'da lokalize edilen 'Meter Theon Zizimmene'dir. Ancak bu tapınım Phrygia Parōreia'nın doğusunda yakın bir bölge olan Konya'da görülmemiştir (Mitchell, 1993: 18). Kültün merkezi olan Sızma'da çeşitli çanak çömlek parçalarının yanı sıra Ana Tanrıça'ya ait birçok Roma Dönemi adakları ele geçmiştir (Mitchell, 1993: 18).

Kültler yerel tapınım görmekle birlikte bölgedeki Sultan Dağı yamaçlarında Antiocheia'nın yaklaşık kuzey batısında lokalize edilen Sağır'daki 'Xenoi Tekmoreioi' isimli kült organizasyonu en dikkat çekici örneklerden biridir. Kült, Artemis'le de ilişkilendirilmiş olup, Parōreia sınırları dahilinde, yaklaşık Sultan Dağı'nın güneyinde Antiocheia ile Apollonia arasında, Beyşehir Gölü'nün güney ve doğusunda Adada ve Malos, batısında Metropolis, Prymnessus, Lysias ve Philomelion topraklarında yaygın olarak tapınım görmektedir (Mitchell, 1993: 16).

Phryg kökenli bir tanrı olarak kaynaklarda yer alan tanrı Mēn (Schwertheim, 2009: 24) Anadolu'da M.Ö. 3. Bin yıldan beri ibadet gören eski bir tanrıdır. Phrygler tarafından benimsenerek kendilerine özgü bir karakter kazandırılmıştır (Erzen, 1953: 1vd). M.S. 3. yy'ın sonları 4. yy'ın başlarında Antiocheia'da oldukça yüksek bir tapınım görmüştür (Lane, 1978: 60). Mēn'e ait kitabelerin, sikkelerin ve diğer eserlerin en çok Phrygia'da ele geçmesinden dolayı da Mēn, Phrygler'in Ay Tanrısı olarak kabul edilmiştir (Erzen, 1953: 1). Phrygçe'de "Mēn" ya da "Manes" olarak bilinen Gök tanrısı Mēn, aynı zamanda mezarların koruyucusu, sağlık ve kehanet tanrısıdır. Tanrı'nın Askaenos, Karou, Uranios, Phosphoros, Hosios, Tyrannos ve Dikaios gibi isimlerine rastlanılmıştır (Özsait, 1985: 144; Lane, 1976: 57). Sultan Dağı ve çevresinde Ay Tanrısı Men ve tapınakları bolca bulunurken bu tapınaklarda aynı zamanda Ana Tanrıça'ya da tapınım mevcuttur (Karamut, 1989: 177). Antik Dönem'de Phrygia Parōreia'nın en önemli merkezlerinden biri olan Antiocheia, Men Kültü'nün de en büyük merkezi konumundadır (Lane, 1976: 55). Antiocheia'da bulunan Mēn Askaenos Tapınağı

kültün başlıca ibadet yeri olup Mên, koloninin de baş tanrısıdır (Mitchell, 1993a: 24).

Mên'in saçları genelde kısa, nadir olarak ise omuzlarına kadar uzundur (Delemen, 1999: 58). Kıyafeti ve atribütleri görünümündeki en belirleyici unsurlarındandır. Mên'in pek çok atribütü vardır. Bunlardan en çok rastlanana hilaldir. Hilal, tanrının karakterini en iyi yansıtan atribütüdür. Öyle ki bazen hilal tek başına bile tanrıyı simgelemek için yeterli olmuştur. Tanrının en erken tasvirleri olan Hellenistik Dönem eserlerinde hilal, Roma Dönemi'ne göre oldukça büyük boyuttadır (Lane, 1971, 120. 122. 126. 132. 136).

İmparatorluk göstergesi olarak Antiocheia sikkelerinde örneklerini görebildiğimiz bu kült, paralar üzerinde Nike atribütü, horoz ya da boğa başı şeklinde görülmektedir (Lane, 1976: 56-58). Şehrin bilinen en erken paraları M.Ö. 1. yy'ın sonlarına tarihlenmiştir (Taşlıalan, 1997: 5). Ön yüzde çoğunlukla imparator portresi yer alırken, arka yüzde tanrıçalara ve şehrin simgelerine yer verilmiştir.

Lane 1975, Plate XXXI. Antiocheia 13.

Ön yüz: Zafer kazanmış edasıyla Mên büstü.

Arka yüz: Hörgüçlü bir boğa (Lane, 1975: 86).

Lane 1975, Plate XXXII. Antiocheia 24.

Ön yüz: Çevrede "ANTONINVS AVG PIVS PP TRP COS III" yazısı, ortada; defne çelenkli imparator portresi vardır.

Hellenistik Roma Dönemi Phrygia Paroreia Dini Yapı

Arka yüz: Kenarda "COLONIAE CAES ANTIOCH" yazısı; ayakta cepheden duran Mên sağ elinde mızrak, sol elinde Nike tutmaktadır. Mızrağın dibinde horoz yer almaktadır (Lane, 1975: 90).

Lane 1975, Plate XXXI. Antiocheia 18

Ön yüz: Mên Büstü

Arka yüz: Horoz (Lane, 1975: 88).

Lane 1975, Plate XXXI. Antiocheia 16.

Ön yüz: Mên Büstü.

Arka yüz: Ayakta duran Nike, hurma dalıyla birlikte, taçla süslü ve altılı yıldız motifiyle dekore edilmiştir (Lane, 1975: 87).

Yukarıda bir kaç örneği bulunan Antiocheia sikkelerinde görüldüğü gibi ön yüzde imparator veya kraliçe, arka yüzde genellikle Mên figürü, ön yüzde Mên figürü yer alırsa arka yüzde, horoz, boğa, keçi figürleri sıkça görülmektedir (Lane, 1975: 82-93). Mên ya horozun üzerindedir ya da horoz ayaklarının dibindedir (Erzen, 1953: 6-7).

Sikkeler üzerinde Antoninus Pius Dönemi'nden (M.S.138-161) başlayarak görülen Mên, Phryg başlığı, uzun bir khiton, hymation, pantolon ve kısa çizme giymiştir. Khitonu göğüs altından bir kuşakla bağlıdır. Omuzlarının arkasında hilal, sağ elinde asa, sol elinde ise küre üzerindeki Nike tutmaktadır (Lane, 1975: 90-104).

Bunların dışında Antiocheia'da Mên, sikkeler üzerinde genelde ayakta durur şekilde cepheden, bir elinde mızrak, diğer

elinde Nike tutar şekilde giyimli ve Phryg şapkalı olarak ta görülmüştür (Tulay, 2001: 108).

Aşağıdaki yazıtta (Bkz. resim-2), M.S. 2. yy'a ait (Levick, 1970: 38); Antiocheia'da tanınmış yaygın bir aile olan Flavonii ailesinden bir bayanın Mên Kültü'yle birlikte ismine rastlanılmıştır.

(a) Yazıtın ilk satırında iki hilal şeklinde ay, altta boğa deseni görülmüştür. Antiocheia'da Roma kolonileri döneminde yazıtta geçen Auxanon ismi, muhtemelen Munatius Pol(l)io Pol(l)inus'un kölesi olarak düşünülmüştür (Levick, 1970: 40).

(b) Yazıtın ana kısmında çelenk içerisinde oyulmuş yine bir ay, onu çevreleyen beş hilal ile görülmektedir. Antiocheia'da soy isim nadir bulunduğundan, Flavius isim olarak değerlendirilmiştir (Levick, 1970: 41).

Resim-2. Antiocheia'dan Bir Mezar Anıtı (Levick, 1970)

Antiocheia'da bir başka yazıt (Levick, 1970: 45);

a) Γ. Καλπούρνιος Ζώ[σ]μος καὶ Γ. Καλ

Πούρριος Ζώτικο [ς] τεκμορευσαυτες

b) (on the lower border of the panel)

Μηνὶ ἐπηκόω εὐχήη.

Yazıtta geçen Calpurnius ismi, Antiocheia'da oldukça yaygın bir isimdir. Buradaki kişi, Calpurnius'un Galatia'da vali olduğu esnada, vatandaşlık elde eden taşralılara bir takım haklar tanıyan kardeşidir. Görülmüştür ki Mên Kültü kırsal aileler, onların köleleri ve Romalı olmayan aileler arasında da oldukça yaygındır (Lane,

Hellenistik Roma Dönemi Phrygia Paroreia Dini Yapı

1978: 56). Bu kültün Romalı olmayan özgür insanlara ait Mên adaklarına nazaran, Parōreia'da daha ziyade Romalı yönetici ailelere ait adak isimlerinde görülmesi, sosyal statüyü de belirlemesi bakımından önem taşımaktadır (Lane, 1978: 60-61). Bunun yanında sikkeler örneklerine bakıldığında, taşralı aileler ve onların köleleri arasında da Mên Kültü'nün oldukça yaygın bir kült olduğu görülmektedir (Lane, 1978: 56-60).

Kültün en önemli tapının merkezi olarak Antiocheia'da, nümismatik, arkeolojik ve epigrafik verilerin tarihlendirilmesi M.Ö. 3.yy-M.S. 4. yy arasına yapılmaktadır (Hardie, 1912: 111-150). Ay Tanrısı Mên'e ait adaklar, Parōreia'da Antiocheia dışında, Laodikeia Katakekaumene, Julia, Apollonia, Pappa, Antiocheia, Philomelion'da yaygın olarak görülmüştür. Ayrıca Men Selmeanos ismiyle Axylos Ovası'nın (Strabon, XII. 6. 4; Anderson, 1899: 293) batı taraflarında ve Men Gaineanos, Men Andronenos ismiyle Parōreia'yı içine alan merkez platoda yaygın olarak tapınım görmüştür (Mitchell, 1993: 25).

Ele geçirilen yazıtlarda Antiocheia'daki Mên Askenos'un etkisi ay figürü ile birlikte Sultan Dağı'nın kuzey eteklerinde Phrygia Paroreia'nın bir diğer önemli kenti olan Philomelion'da da sıkça rastlanılmıştır (Calder, 1912: 239). Kentte sikkeler üzerinde aşağıdaki örnekte Zeus büstü ile aynı sikkede yer aldığı görülmektedir;

Lane 1975, 71 Plate XXVI. Philomelion 3.

Ön yüz: Mên büstü

Arka yüz: Zeus oturur durumda.

Men Kültü'nün atlı örneklerine ise Klasik Çağ'da Phrygia Parōreia'da Holmi (Kroll, 1913: 2136) olarak adlandırılan kentte sıkça rastlanmıştır.

Lane 1975, 2. Plate I. Juliapolis (Holmi) 2.
Ön yüz: Roma İmparatoru Commodus'un büstü.
Arka yüz: Atlı Mên.

Lane 1975, 3. Plate I. Juliapolis (Holmi) 5.
Ön yüz: Roma İmparatoru Septimus Severus büstü.
Arka yüz: Başı arkaya dönük atlı Mên.

Lane 1975, 4. Plate II. Juliapolis (Holmi) 8.
Ön yüz: Roma İmparatoru genç Caracalla büstü.
Arka yüz: Atlı Mên.

Sikkeler üzerinde başka tanrılarla birlikte gösterildiği de görülmüştür. Mên Kültü'nün yayılım alanında onunla ilişkilendirilen diğer kültlerden Asklepius ve Zeus Kültü de bölgede görülen diğer kültler arasında yer alır (Lane, 1978: 61-62).

Hellenistik Roma Dönemi Phrygia Paroreia Dini Yapı

Prymnessus sikkelerinde görülen Asklepios sağlık tanrısı ile birlikte görülen Men (Calder, 1912: 258);

Lane 1975, 72. Plate XXVI. Prymnessus 1.

Ön yüz: Yıldızlı şapkasıyla Mên büstü.

Arka yüz: Ayakta Hygeia ve elinde kaptan yılan besleyen büstü ile birlikte.

Omzunda ay figürüyle Synnada paralarının arka yüzünde elinde Nike ile birlikte.

Lane 1975, Plate XXVII. Synnada 1.

Selmae'de bir mezarlıkta rölyef içeren üçgen alınlıkta, yazıtlı birlikte at üzerinde bir insan figürü ve ay şekline rastlanmıştır (Anderson, 1899: 299).

Resim-3. Atlı Men Kültü (Anderson 1899, 299).

Sağ elinde mızrak, omzunun arkasında ay ile atlı bir Mên görülen (Calder, 1956: 52) bu figürün de omzunda ay sembolünün var olması, bölgelerde tapınım gören tanrıların Mên Kültü'yle bağlantısını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Mên Selmae Gören'de ele geçirilen yazıtlarda da net olarak görülmektedir (Anderson, 1899: 299; Calder, 1956: 52).

Anadolu'nun merkez platosunda Parōreia'da önemli bir diğer kült Zeus, yerel olarak değişik isimler almakla birlikte, özellikle doğu sınırını oluşturan Laodikeia Katakekaumene, Meydan'da ve Ladik'te ele geçirilen yazıtlarda Kybele ile birlikte tapınım görmüştür (Calder, 1962: 1). Bölgenin güneyinde Suğla Gölü civarlarında yerel olarak Zeus Helios ismiyle tapınım görmüştür (Mitchell, 1993: 23-24). Tyraion'dan getirilen ve tanrı Zeus'a adanmış M.S. 3. yy'a ait olan adaktaki yazıtta; "*Dasilos'un çocukları Tata (ve) Papas bu adağı efendimiz Zeus'a (sundu)*" denilmiştir (Aslan-Gökçalp, 2008: 128).

Mezar yazıtlarında ayrıca, mezara soygun etmeye cüret edecek olan kişiye, tanrıların gazabına uğramasını dileyen kişilerce, onları tehditlerle korkutan ve daha etkili olabilmesi için de bazen nazımlı olarak yazılmış bir lânetleme yazısı hazırlıyorlardı. Para cezasından çok tanrıların öç alacağına güveniliyordu³. Yazıtta:

³ Yazıtlar arasında "kefaret yazıtları" denilen bir tür yazıtlarda insanlar başlarına gelen felaketlerin, geçmişte kendilerinin ya da, örneğin, dedesinin işlediği kabahatın sonucunda ceza olduğuna inanmaktadır. Bu inançla, cezanın nedenini öğrenip kefareti ödemek için başvurduğu yerlerde, kentlerdeki tapınaklar değil, yine kırsalda çok sayıda bulunan yerel küçük tapınaklar olmaktadır (Varinlioğlu 2011: 91-95). Dini bakımdan Hellenistik

Hellenistik Roma Dönemi Phrygia Paroreia Dini Yapı

"İmparatorun kölesi Trophimos ve Valeria Glykea, akraba ve velinimetleri Claudia Prepousa için (bu mezarı yaptırdı)." Bu cümlelerin devamına, mezar soyguncularına karşı Phryg dilinde bir lanetleme yazısı eklenmiştir. Phryg dilinin günümüzde kısmen çözümlenebilir olması sebebiyle bu lanetleme ayrıntılı olarak tercüme edilememiş olmakla birlikte, genel olarak anlamı şu şekildedir; "bu mezara her kim zarar verirse, tanrı Zeus'un gazabına uğrasın." Bu yazıtta Trophimos, bu mezarı yaptıran imparatorun kölesi aynı zamanda Roma devlet memurudur. Yerel halktan olan, ama bir Roma ortamı içinde yaşayan bu kişiler, her ne kadar Roma vatandaşlarının azatlıları iseler de, özgür Phryg köylülerine oranla çok daha zenginlerdir. Yazıtta geçen şahıs isimleri bu kişilerin ait olduğu sosyal tabakayı belirtmektedir (Drew-Béar, 2006: 433-434).

Paroreia, Hellenistik ve Roma Dönemi Anadolu tarihi için oldukça önemli olup (Şahin 1986: 265), Anadolu tanrıları ve bunların ibadet merasimleri Romalıların inançlarını şekillendirmiştir (Bosch, 1942: 803-804). Bölgede birliği koruma amaçlı doğu kökenli tanrı ve kültler de Yunanlılar ve Romalılar tarafından kullanılmıştır. Nitekim Roma'da Geç Antik Dönem'e kadar Phryg Kültlerinin etkileri devam etmiştir (Mitchell, 1993a: 20).

Sonuç olarak; Paroreia'yı da içine alan Orta Anadolu'nun batı kesimlerinde dini yapıyı ifade eden başlıca kültlerden Ana Tanrıça Kybele, Ay Tanrısı Men ve Zeus en yaygın görülen kültler arasındadır (Mitchell, 1993: 28).

Kültler, yerel tapınım görmekle birlikte Paroreia'da Men Kültü özellikle Sultan Dağı'nın her iki yamacında 'ölümsüz tanrı' olarak tapınım alanı en yaygın kült olarak düşünülmektedir. Bölgede kült ile ilgili gerek arkeolojik eserler, gerekse nümizmatik verilerin dağılımına bakıldığında, başta Julia, Antiocheia, Apollonia, Pappa, Philomelion, Laodikeia Katakekaumene gibi merkezlerde sikkeler üzerinde Men figürüne oldukça yoğun olarak rastlanmıştır. Bu tanrıya ait tapınaklar bölgede bolca mevcuttur. Ayrıca Men tapınaklarında Kybele'ye tapınım da mevcuttur.

Bölgede Antiocheia'da devam etmekte olan kazı çalışmalarıyla daha kapsamlı bilgilerin ortaya çıkarılması bu anlamda bilim dünyasına önemli bulgular sağlayacaktır.

Dönem'de önemini devam ettiren bölgede ayrıca kentlerin koruyucu tanrılarına yapılan bir tapınak yerine, artık kentlerde birçok tanrıya birçok tapınağın yapılmaya başlanmasıyla kentlerdeki tapınak sayıları artmış doğal olarak da boyutları küçülmüştür (Mitchell, 1993: 16) .

ANTİK KAYNAK:

-STRABON: (*Geographika*)

Kullanılan metin ve Çeviri: Antik Anadolu Coğrafyası. *Geographika*, XII-XIII-XIV, [çev. Adnan Pekman], İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 6. bs., 2009.

MODERN KAYNAKÇA:

-ANDERSON J. G. C: (1899). "Exploration in Galatia cis Halym. II," JHS, C. XIX: 280-318.

-ASLAN M- GÖKALP N: (2008). "New Inscriptions from Tyraion and Philomelion", *Gephyra*, Günümüz Türkiye'sinin Antik Devir'deki Tarihi ve Kültürü İçin Dergi, Band 4, Ege yay., s.127-132.

-BELKE K- MERSICH N: (1990) .*Tabula Imperii Byzantini, Phrygian und Pisidien*,Herausgegeben von Herbert Hunger, Band-7., Vien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften Wien.

-BOSCH M. E: (1942). Hellenizm Tarihinin Ana Hatları 1. Kısım, İskender İmparatorluğu, [çev. Afif ERZEN], İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay.

-CALDER W. M: (1912). "Julia-Ipsus and Augustopolis," JRS II, Published by Society for the Promotion of Roman Studies, s. 237-266.

-CALDER W. M: (1956). Monuments from Eastern Phrygia, (Publications of the American Society for Archaeological Research in Küçük Asya), MAMA, VOL. VII. Manchester: Manchester University Press.

-CHILDE G: (1978). Kendini Yaratan İnsan, [Çev. F. Karabay Ofluoğlu], İstanbul: Varlık yay.

-ÇETİK A. R: (1985). Türkiye Vegetasyonu: I İç Anadolu'nun Vegetasyonu ve Ekolojisi, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi yay.

-DELEMEN İ: (1999). Anatolian Rider Gods. A Study on Stone Finds from the Regions of Lycia, Pisidia, Isauria, Lycaonia, Phrygia, Lydia and Caria in the Late Roman Period, Asia Minor Studien, Vol XXXV, Bonn: Published by Dr.R. Habelt.

-DREW-BEAR T: (2006). "Afyonkarahisar ve Kütahya Müzelerinde Politeist ve Erken Hristiyanlık Yazıtları," XXIV. AST, C.1., (29 Mayıs- 2 Haziran 2006), Çanakkale: 433-439.

-ERZEN A: (1953). "Ay Tanrısı Mēn'in Adı ve Menşei Hakkında," Belleten C. XVII (65): 1-14.

-GELSENKIRCHEN T. W: (2002). "Galatians IV 8-20 Addressed To Pisidian Antioch," Actes Du I Congres International Sur Antioche De Pisidie, Paris: Universite Lumiere- Lyon 2.

-GÜNAY N: (1999). "Yalvaç'taki Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi". I. Uluslar arası Pisidia Antiocheia Sempozyumu Bildiriler Kitabı (2-4 Temmuz 1997): Yalvaç-Isparta.

Hellenistik Roma Dönemi Phrygia Paroreia Dini Yapı

-HARDIE M: (1912). "The Shrine of Mēn Askaenos at Pisidian Antioch Margaret," JHS C. XXXII: 111-150.

-IŞIK F: (1999). "Antiocheia Kaya Selası", I. Uluslar arası Pisidia Antiocheia Sempozyumu Bildiriler Kitabı (2-4 Temmuz 1997): Yalvaç-Isparta.

-IŞIK F: (2012, Ocak). "Phryg Dini Tek Tanrı Matar Kubeleya," Arkeo Atlas Son Tunç Çağından Hellenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası, KKTC: Doğa Koleji yay.

-KARAMUT İ: (1989). "Pisidia Antiocheia'sı Yakınında Bulunan Mēn Kutsal Alanı," Türk Arkeoloji Dergisi, Vol. XXVIII: 177-189.

-KINAL F: (1986). "Kara Tanrıça Olarak Kybele," IX. Türk Tarih Kongresi, C. I. Ankara: 239.

-KROLL W: (1913). "Holmoi", Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung Begonnen Von Georg Wissowa, Under Mitwirkung Zahlreicher Fachgenossen Herausgegeben Von Wilhelm Kroll, Sechzehnter Halbband, Hestiaia bis Hyagnis, J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung Stuttgart.

-LANE E: (1971). Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis (CMRDM) I, The Monument and Inscriptions, With 105 Plates, 36 Figures and 2 Folding Maps, Leiden E.J.Brill.

-LANE E: (1975). Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis (CMRDM) II, The Coins and Gems, With 72 Plates and One Map, Leiden: E.J Brill.

-LANE E: (1976). Corpus Monumentorum Religionis dei Menis (CMRDM) III, Interpretations and Testimonia, With 2 Plates, Leiden: E.J.Brill.

-LANE E: (1978). Corpus Monumentorum Religionis dei Menis (CMRDM) IV, Supplementary Men-Inscriptions From Pisidia, With 57 Plates, Leiden: E.J.Brill.

-LEVICK B: (1967). Roman Colonies in Southern Küçük Asya, Oxford : Clarendon Press, s.16-256.

-MITCHELL S: (1993). "The Celts In Anatolia and The Impact Of Roman Rule", Anatolia Land, Mēn, and Gods in Asia Minor Vol.I, London: Clarendon Press.

-MITCHELL S: (1993a). "The Rise of The Church", Anatolia Land, Mēn, and Gods in Asia Minor Vol. II, London: Clarendon Press.

-MITCHELL S: (1994). "Three Cities In Pisidia," AS, Vol. XLI, Ankara: 129-148.

-MITCHELL S: (2002). "The Temple of Mēn Askaenos At Antioch," Actes Du I Congres International Sur Antioche De Pisidie, Paris: Universite Lumiere- Lyon 2, s. 313-321.

-
- MITCHELL S -WAELEKENS M: (1999). *Pisidian Antioch, The Site And Its Monuments*, The Classical Press of Wales.
- NAUMANN R: (1991). *Eski Anadolu Mimarlığı*, [Çev. Beral Marda], Ankara: Türk Tarih Kurumu yay., 3. Baskı.
- ÖZSAİT M: (1985). *Hellenistik ve Roma Devri'nde Pisidya Tarihi*, İstanbul.
- ÖZSAİT M- ÖZSAİT N: (1999). "Yalvaç ve Çevresi Araştırmaları", *I. Uluslar arası Pisidia Antiocheia Sempozyumu Bildiriler Kitabı (2-4 Temmuz 1997): Yalvaç-Isparta*.
- ROBINSON D. M: (1924). "A Preliminary Report on the Excavations at Pisidian Antioch and at Sizma," *AJA*, Vol. XXVIII.(4) (Oct. - Dec., 1924): 435-444.
- SCHWERTHEIM E: (2009). *Kleinasien In Der Antike, Antikçağda Anadolu*, [Çev. Nuran BATU], Mayıs 2009, İstanbul: Kitap yay.
- SİVAS T. T: (2007). "Yeni Araştırmalar Işığında Afyonkarahisar Bölgesi Frig Kaya Anıtları", VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Nisan 2005, Ankara: Afyonkarahisar Belediyesi yay., s.315-331.
- ŞAHİN S: (1986, Mayıs). "Phrygia Epiktetos," *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. IV: 265-268.
- TAŞLIALAN M: (1997). "Pisidia Antiocheia'sı 1995 Yılı Çalışmaları," VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, (8-10 Nisan 1996 Kuşadası), Ankara: T.C Kültür Bakanlığı yay., s.221-252.
- TEKİN O: (1997). *Antik Nümismatik ve Anadolu*, İstanbul: Arkeoloji Sanat yay.
- THOMAS C. M: (2002). "The Acts of Paul As A Source For The Life of Paul," *Actes Du I Congres International Sur Antioche De Pisidie*, Paris: Universite Lumiere- Lyon 2, s. 85-92.
- TULAY A. S: (2001). *Genel Nümizmatik Sözlüğü*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yay.
- TURANİ A: (1995). *Dünya Sanat Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Baskı.
- WINTER B. W: (1997). "The Imperial Cult and Early Christians In Roman Galatia (Acts XIII 13-50 and Galatians VI 11-18)," *1.St International Symposium Pisidia , Declerations Book*, July 2-4, Isparta: 67-75.
- WINTER B. W: (2002). "The Imperial Cult and Early Christians In Roman Galatia (Acts XIII 13-50 and Galatians VI 11-18),"
-

Hellenistik Roma Dönemi Phrygia Paroreia Dini Yapı

Actes Du I Congres International Sur Antioche De Pisidie, Paris: Universite Lumiere- Lyon 2, s.67-75.

-VARİNLİOĞLU E: (2011). "Phrygia ve Lydia'da (Kırsalda) Aile Bağları," XXIX. AST., C. 1, Malatya(23-28 Mayıs 2011):Çanakkale Kültür ve Turizm Bakanlığı Müzeler Genel Müdürlüğü, s.91-96.

-YİĞİT T: (1997). "M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara: 281.

